

It has been made an attempt to find out the logical, philosophical and linguistic interpretation of the category of presence/absence. The scientific approaches to the classification of existential sentences and the predicates of presence/absence have been analysed.

Key words: category of presence/absence, existence, non-existence (nothing), predicates of presence/absence, existential sentence.

УДК 811.161.2'373

I. I. Овчиннікова

## СЕМАНТИЧНА ІНКОРПОРАЦІЯ АКТАНТІВ ДО ЗНАЧЕННЄВОЇ СТРУКТУРИ ДІЄСЛІВ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено розгляду явища семантичної інкорпорації в синтаксичних структурах української мови; з'ясуванню механізмів включення актантів до значеннєвої структури дієслівного предиката дії; опису дієслівних лексем, здатних до інкорпорації таких актантів, як інструмент і спосіб дії.

Ключові слова: дія, дієслово, предикат, актант, інструменталь, сема, інкорпорація.

Речення з дієслівними предикатами дії вирізняються з-поміж інших своєю широкою модельною семантикою й розгалуженою структурною організацією: саме в цих реченнях передбачена заповненість синтаксичних позицій для таких актантів, як місце, інструмент, спосіб та інтенсивність дії тощо. Проте доволі типовими для української мови є конструкції, де названі актанти, попри їхню семантичну прогнозованість, опущені. Так, наприклад, звичними для мовців є речення із загальною семантикою дії, де формально не виражений інструмент, хоча він передбачений за змістом: *Микита підсапував [сапкою] капусту, копав [лопатою] бараболу, та й багато ще де в чому помагав* (А. Кашенко). Імплікація й поєднання семантичних компонентів різних лексико-граматичних класів в одній одиниці у мові є типовим явищем, адже і в навколишньому світі багато об'єктів і явищ суміщають у собі різноаспектні властивості, які зумовлюють їхню взаємодію і сприяють взаємопроникненню. Синкретизм явищ позамовної дійсності безпосередньо проєктований на мову, де він виражений передусім у законі мовної економії. На лексико-семантичному рівні закон мовної економії репрезентований одиницями, які виступають так званими «конденсаторами семантики», тобто словами, що поєднують у своїй значеннєвій структурі різнотипні семи, властиві одиницям різних лексичних і граматичних груп та класів. На нашу думку, доцільно говорити про те, що ці одиниці є виразниками семантичного синкретизму, їм властиві специфічні поєднувальні можливості й поліфункціональність.

Явище семантичного синкретизму полягає в тому, що інколи актантна позиція в реченні буває заповнена вже у тлумаченні дієслова, а тому на синтаксичному рівні його позиція закрита. У таких випадках говорять про фіксований (В. Панфілов), споріднений (Ю. Апресян), включений (Л. Теньєр) чи інкорпорований актант. Так наприклад, дієслова, що позначають несамостійне переміщення об'єкта з одного місця в інше (*перевозити, відтягнути, підкидати, переливати*), мусять відкривати в реченні позиції для актантів на позначення місця, у якому об'єкт перебував до переміщення, а також вказівку на пункт, у якому він став перебувати після цього: *перевозити об'єкт з одного місця в інше, переміщати об'єкт від одного пункту до іншого* і т.д. Проте в мові можна виділити низку дієслів, які не відкривають названих позицій: наприклад, при дієслові *покласти* не можна позначити те місце, де об'єкт перебував до переміщення, адже вихідним положенням об'єкта в ситуації, яку називають *покласти*, завжди є положення *в руках* у суб'єкта, а оскільки воно при всіх модифікаціях одне і те саме, семантична валентність вихідної точки при цьому дієслові виявляється раз і назавжди заповненою, а тому не потребує формального (синтаксичного) вираження. Саме цю заповнену семантично актантну позицію у значенні дієслова називають інкорпорованим актантом.

Поняття семантично інкорпорованого актанта використовують у практиці опису неінкорпорованих мов для пояснення певних обмежень на зовнішнє вираження актанта при дієслові. А. Крьобер під інкорпорацією розуміє «об'єднання в одному слові іменного об'єкта і дієслова, яке виступає присудком у реченні» [цит. за 1, с. 74]. Е. Сепір включає в інкорпорування як звичайне словоскладання, властиве індоєвропейським мовам, так і інкорпорування, яке передає відношення слів у реченні. На думку американського вченого, інкорпорація – це «процес об'єднання іменної основи з дієслівною незалежно від того, яка в її логічному сенсі синтаксична функція імені» [цит. за 1, с. 74]. І. Мещанінов визначає інкорпорацію як особливий прийом утворення синтаксичної групи, у якій «залежні члени включені до інкорпорованого комплексу своєю неоформленою основою»

[5, с. 25]. Аналізуючи явище інкорпорування, І. Мещанінов поділяє його на два типи: повне і часткове. У повному інкорпоруванні дослідник убачає «цілісну синтаксичну побудову в одному злитому вигляді, що зовні нагадує слово з одним закінченим змістовим складом, яке відповідає реченню» [5, с. 30]. При частковому інкорпоруванні зливається не все речення загалом, а лише ті його частини, які найтісніше пов'язані одна з одною за своїм значенням [5, с. 33].

М. Анохіна семантичну інкорпорацію тлумачить як здатність дієслова включати до своєї семантичної структури семантичні компоненти, які співвідносяться за своїм значенням із додатком і обставиною [1, с. 75]. За Дж. Грубером, «інкорпорація – це здатність дієслівного імені включати одну чи більше семантичних ознак, які однозначно вказують на конкретний інструмент виконання дії, її спосіб чи місце здійснення» [15, с. 372]. Схоже визначення інкорпорації дає О. Афанасьєва, яка розглядає це явище як «здатність дієслова включати до свого лексичного значення субстанційні й обставинні семи, які обмежують значення дієслова, звужуючи його семантику точною вказівкою на тип інструмента, спосіб виконання дії, об'єкт впливу, якісну характеристику дії тощо» [2, с. 7].

Очевидно, що в сучасному мовознавстві явище семантичної інкорпорації досліджують передусім у межах вербоцентричної теорії, де дієслово репрезентоване як структурно-семантичне ядро речення, що відкриває на основі своїх валентнісних властивостей позиції для інших актантів у реченні. У значенні дієслова узагальнено імпліковано й названо типову ситуацію, що включає до свого складу процесуальні й субстанційні семи. Дієслова з інкорпорованими актантами розглядають як «слова з денотативно закріпленими, спеціалізованими, включеними семами, представленими в словникових дефініціях тематично обмеженим набором лексем» [14, с. 74]. Отже, інкорпорація актантів полягає у фіксуванні й закріпленні одного чи кількох синтаксичних актантів у межах однієї дієслівної лексики через її семантичну структуру [14, с. 74], хоча це явище може бути витлумачене й ширше: О. Падучева інкорпорованим у семантичному аспекті вважає актант, зафіксований у значенні дієслова з точністю до лексики. Об'єм поняття, яке виражається, мусить бути вужчим обмеження на заповнення валентності, тобто вужчим від значення лексики, фіксованої в тлумаченні [8, с. 57].

При семантичній інкорпорації актант чи сирконстант семантично втілений у складі дієслова, тому потреби в його синтаксичному вираженні немає. Загалом можна стверджувати, що семантичний актант поверхово виражається (і, відповідно, ізоморфний синтаксичному актанту) тоді, коли мовець, заповнюючи семантичну валентність слова, може вибрати його значення; якщо ж мовець позбавлений можливості вибору (наприклад, через те, що актант фіксований), у тексті цей актант буде «пропущений», пор.: *Я поклав у ту рукавичку конверт і записку, **закрутив, замотав** гарненько **мотузкою*** [синтаксично виражений актант] *і спершу сховав на горіщі (В. Нестайко) – **Фотографував*** [інкорпорований актант] *за тиждень до Травневих свят, які збіглися з паскою, Данилів товариш Ілько (Ю. Мушкетик).* Варто звернути увагу, що у мовця немає вибору не тільки тоді, коли значення дієслова надто вузьке, спеціалізоване, а й тоді, коли воно доволі широке, тобто коли передбачене будь-яке заповнення цієї семантичної валентності.

Простіше кажучи, явище семантичної інкорпорації полягає у невідповідності семантичної і синтаксичної вираженості актантів. Семантична інкорпорація може бути результатом різноманітних процесів. Так, наприклад, інкорпорація адвербіального поширювача способу дії відбувається під час утворення дієслів від іменників шляхом конверсії. Іменник, який виступає як твірна основа, отримує у похідній дієслівній основі статус семантичного компонента, що вказує на інструмент, спосіб чи місце виконання дії, наприклад: *скло – склити, склянїти; ковзани – ковзати* і под..

До семантичної структури дієслів дії в українській мові найчастіше інкорпорується актант на позначення **інструмента** (знаряддя чи засобу), адже будь-яка дія, спрямована на перетворення об'єкта чи власне суб'єкта, передбачає наявність знаряддя, яке уможливує це перетворення.

Дієслова з інкорпорованим актантом-інструменталем є прикладом семантичної компресії, оскільки для зберігання в стиснутому вигляді інформації про назване явище пропозитивна сутність дієслова реалізована в одному слові, яке за своїм семантичним об'ємом дорівнює словосполученню, як-от: *розрізати – ділити ножем (ножицями) навпіл; бурити – свердлити спеціальним інструментом* [11, Т.1., с. 258] тощо.

Основним способом виявлення інкорпорованого інструмента у структурі значення дієслова є компонентний аналіз, реалізований на основі словникової дефініції, пор.: «Стругати – знімати стружку з поверхні дерева, металу різальним інструментом» [11, Т.9, с. 788]. Прихований характер інкорпорації, з одного боку, ускладнює виявлення інкорпорованого актанта, а з іншого – сприяє реалізації закону мовної економії. Економний спосіб вираження змісту відбувається за рахунок синкретичного вираження дії і способу її протікання в одній лексемі, внаслідок чого досягається

ущільненість і вираженість висловлення. Схожий спосіб «упакування» значення узгоджується із загальною тенденцією сучасних мов до передачі дедалі більшої інформації на одиницю вираження.

В українській мові можна виділити три основні способи інкорпорації актанта-інструментала до семантичної структури дієслова дії.

1. Вузька інкорпорація, за якої дієслівне значення передбачає включення лише однієї – відомої всім носіям мови – інструментальної семи, експлікація якої на рівні синтаксичної структури є порушенням мовної норми. Ця особливість властива передусім дієсловом фізичної дії, спрямованій на об'єкт, як-от: *косити [косою], жати [серпом], пиляти [пилкою], клеїти [клеєм]* тощо: *Батько плотникував, **косив**, нишком готувався до екзаменів у вчительський вуз* (Гр. Тютюнник); *Дон Хозе Перейра знав тільки, що він цілий рік надурочно **пиляв** дрова, щоб купити саме цього зауера* (М. Йогансен). Зазвичай інкорпорація в таких дієсловах відбувається внаслідок того, що іменник, який виступає як твірна основа, отримує у похідній дієслівній основі статус семантичного компонента, що вказує на інструмент виконання дії.

2. Варіативна інкорпорація, у випадку якої включений до семантичної структури інструмент може бути уточнений або замінений на інший на рівні синтаксичної структури. Як правило, значення дієслівного предиката актуалізує в мовній свідомості уявлення про певний інструмент, за допомогою якого виконують названу дієсловом дію (*малювати [пензлем], молотити [ціпом], різати [ножем], шити [голкою], рубати [сокирою]* тощо), проте відповідно до мети і змісту висловлення цей інструмент може бути іншим, наприклад: *А сон обривався знов голосним хропінням, мовби хто **різав пилюю** соснову колоду* (Т. Бордуляк); *Я хазяїную; жну не руками, а машиною; **молочу** не ціпом, а машиною* (О. Кониський).

3. Широка інкорпорація, за якої включений актант-інструменталь репрезентований частинами тіла (*руки, ноги, пальці, рот, очі* тощо), наприклад: *принести / схопити / ліпити / зв'язувати руками, брати / колупати / дірявити пальцями, ходити / бігати / стрибати ногами* тощо. В українській мові є небагато дієслів, які засвідчують таку інкорпорацію морфологічно (*рука – вручати, очі – унаочнювати, копито – копнути, сідниця – сидіти* тощо), набагато частіше це явище має суто семантичний характер. Частини тіла й органи тісно пов'язані з виконанням численних дій і перебігом процесів, тому нескладно пояснити, чому та чи інша частина тіла виступає учасником ситуації, позначеної дієсловом: *Ходиш ногами, робиш руками, а чого ж, питається у задачі, пріє лоб?* (М. Стельмах). Включення до семантичної структури дієслів фізичної дії та руху номінацій частин тіла є онтологічним, адже ці частини представляють власне агенса – суб'єкта, який діє. Тому загалом можна стверджувати, що виленовування цього актанта буде логічним при розгляді будь-якої семантичної групи дієслівних предикатів, здатних відкривати в реченні позицію для активного суб'єкта: так, за будь-яких пропозиційних умов доцільно мати на увазі, що дієслова фізичної дії імплікують у собі інструмент *руки*, дієслова руху – інструмент *ноги*, дієслова мовлення – інструменти *рот, голос*, дієслова мислення – інструменти *голова, мозок* і т.д. Внаслідок репрезентації інкорпорованого актанта на синтаксичному рівні семантична «спеціалізація» дієслівного значення стає розширеною, оскільки по суті знаряддя дії в такому випадку номінується подвійно, пор. *Там, за два кроки, в шухляді, ніж, тим **ножем** я **різав** сьогодні рибу* (Т. Гаврилів) – *Гетьманиша своїми **руками** одрізала шматок плачинди, поклала на срібний полумисок і подала гетьмановому батькові* (І. Нечуй-Левицький); *У stodолі цвіркав сверцок, а котрийсь з сусідів **молотив** при місяці жито на хліб* (Т. Бордуляк) – *Скільки він **перемолотив** тими **руками** хліба за свій довгий вік!* (І. Нечуй-Левицький).

Інкорпорація інструментального актанта може бути семантично прозорою і семантично непрозорою. Семантично прозору інкорпорацію виявляють за можливості утворення віддієслівного іменника на позначення знаряддя дії (*пиляти – пилка, веслувати – весла, свердлити – свердло* тощо), наприклад: *Олізар знову **веслував*** (В. Шевчук); Семантично непрозора інкорпорація властива непохідним дієсловом вузької і широкої семантики, для яких виявлення інкорпорантів можливе лише на рівні словникової дефініції, наприклад: «Різьбити – наносити малюнок, візерунок різцем на який-небудь твердий матеріал» [11, Т.8, с. 572].

Окрім дієслів, що інкорпорують до своєї значенневої структури актант-інструменталь, в українській мові функцінує значна кількість одиниць, у яких інгерентно представлений семантичний компонент способу дії. Такі дієслова інколи називають адвербіальними [1]. Семантичні адвербіальні компоненти, представлені інгерентно в семантиці таких дієслів, виявляються при аналізі їхніх словникових дефініцій, де поширювач набуває експліцитного вираження за допомогою прислівників чи субстантивних сполучень адвербіальної семантики, наприклад: «Галасувати – сильно кричати» [11, Т.2, с. 19]; «Нестися – рухатися з великою швидкістю» [11, Т.5, с. 390]

Особливістю дієслів, які інкорпують адвербіальний поширювач, є синкретизм їхньої семантики, яка виражає не лише дію, а й визначає характер (спосіб) її виконання. Цей синкретизм полягає у поєднанні й співвідношенні певних сем, що їх можна репрезентувати як ідентифікаційні й диференційні: ідентифікаційні семи дають змогу виявити приналежність дієслів до певної семантичної групи, а диференційні – розмежувати їх за внутрішніми значеннєвими парадигмами.

Інкорпорація адвербіального поширювача (сирконстанта) способу дії властива передусім дієслівним предикатам руху, мовленнєвої та мисленнєвої діяльності.

1. На основі включення до значеннєвої структури адвербіала традиційно виділяють дієслова коливального й обертального руху, пор.: «Коливатися – ритмічно рухатися з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз» [11, Т.4., с. 221]; «Обертатися – повертатися навколо власної осі» [11, Т.5, с. 492]. У реченнях такі дієслівні предикати (*коливатися, качатися, гойдатися, хитатися; вертїтися, кружляти, крутитися, обертатися, перевертатися*) не передбачають відкриття позиції для поширювача Adv<sub>man</sub>, наприклад: *Лілові очі мружив горизонт. І срібний клен під вікнами хитався* (О. Пахльовська); *Та жінка гойдалася на човні, сміялася, жартувала з чужими мужчинами* (М. Коцюбинський); *Далеко в пашні коливавсь Бабіїв бриль* (С. Добровольський); *Сердешний звір перекидався, Плигав, вертївся і качався* (І. Котляревський); *Він уже визбирав папірці, але й далі кружляв по кабінету, потирав руки* (О. Гончар).

Інкорпорація до значення дієслова поширювача на позначення інтенсивності є підставою для виділення дієслів повільного, швидкого, різкого і плавного руху (*вихоплюватися, галопувати, знати, ганяти, гарцювати, драпати, плестися, рачкувати, сновигати, чалапати, тьопати* тощо), пор.: «Гнати – швидко бігти, їхати, мчати» [11, Т.2, с. 92]; «Плестися – іти повільно, стомлено, насилу пересуваючи ноги» [11, Т.6, с. 578]. Відповідно, у синтаксичних структурах такі дієслівні предикати не відкривають позицій для поширювача Adv<sub>inten</sub>, наприклад: *Я вихопився з вагона, перебіг через вокзал і вийшов на портик* (І. Нечуй-Левицький); *Запріг Герасим коней, та на всю ніч як драпонує, аж потилиця світиться!* (О. Кониський); *Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене все бере нудьга без хлопців* (І. Нечуй-Левицький); *Грицько плівся позаду, одставав, боявся мов, а про себе пригадував, як би його викрутитись* (Панас Мирний); *В рожевому тумані, мов тіні, сновигали люди* (М. Коцюбинський); *А стара, знать, веиталась, чалапала по кімнаті тихенько, крадькома і все-таки не виходила* (І. Нечуй-Левицький).

2. Адвербіальний поширювач способу дії, інкорпорований до семантичної структури дієслів мовленнєвої діяльності, засвідчує можливість (необхідність) виділення семантичних груп на позначення манери говоріння (*волати, галасувати, гиркати, голосити, горланити, кричати, лементувати, лепетати, репетувати, скиглити, шепотіти* тощо) й особливого способу вимовляння (*грасирувати, шепелявити, заїкатися, белькотати, бубоніти, мимрити, скандувати* тощо). Виділені одиниці містять у семній структурі, відповідно, поширювачі Adv<sub>inten</sub> і Adv<sub>man</sub>, які можуть бути експліковані лише лексикографічно, у межах словникової дефініції, пор.: «Горлати – голосно говорити; голосно співати» [11, Т.2, с. 132]; «Мимрити – говорити тихо, невиразно» [11, Т.4, с. 709]. У реченнях української мови при аналізованих дієслівних предикатах цей поширювач, як правило, не представлений, наприклад: *Вона волала, біснувалася, наче одержима чорною хворобою* (С. Тельнюк); *Ідучи додому, горланив на ціле село* (В. Стефаник); *Він сидів поруч з архієпископом Соліковським і шепотів* (Р. Іванчук); *Це все вам отой Хведотисько шепелявить* (У. Самчук); *Бекір хвилювався, заїкався і червонів* (М. Коцюбинський); *Він справді щось таке мимрив – мовляв, може, поступатимемо у ветеринарний або в сільськогосподарський інститут* (Ю. Мушкетик).

3. Адвербіальна сема в значеннєвому складі дієслів ментальних дій може вказувати на манеру, інтенсивність і тривалість дії, загалом позначаючи спосіб реалізації мисленнєвої діяльності. Семантична інкорпорація в цій групі властива таким дієсловами, як *абстрагувати, диференціювати, концентруватися, мудрувати, ототожнювати, філософствувати, порівнювати, розкумекувати, петрати, втямлювати* тощо, наприклад: *А дід Терентій щоразу над новою худобинкою мудрує, щоб звеселити нею і людей, і своїх онуків* (М. Стельмах); *Я втямив це й собі і заспокоївся* (Ю. Мушкетик).

Типовими для українського мовлення є пропозиції, за яких інкорпорований адвербіальний поширювач актуалізований тільки на семантичному рівні (у значеннєвій структурі предиката); на синтаксичному він може бути вичленований лише на основі словникової дефініції. Проте вживаними є й такі висловлення, за яких цей компонент може отримувати експліцитне вираження – зазвичай вони базовані на бажанні мовця інтенсифікувати чи конкретизувати подієву ситуацію, виражену предикатом дії, наприклад: *Із-за верб раптом вихопився шуліка і схопив голуба в кігті* (Л. Смілянський); *Я одразу втямив той символ, що загадано блиснув тоді в твоїх оченятах* (І. Нечуй-Левицький). Г. Уфимцева з цього приводу зазначає, що актант у таких висловленнях

«визначений самою природою, логікою речей, проте його експлікація відбувається лише в умовах реального предичіювання цієї ознаки відповідному предмету, тобто в актуальному мовленні» [13, с. 164]. Як правило, інтенсифікація чи конкретизація дії уможливлена вживанням в одній синтаксичній конструкції дієслівного предиката з інкорпорованим поширювачем і власне адвербіального поширювача, що зумовлює формальну повторність номінації, наприклад: *Один за одним повільно посуваються лугом косарі* (О. Копиленко); *Часом хтось тихо шепотів* (Б. Грінченко). Об'єктивна вираженість повторності зумовлена тим, що дієслівний предикат і поширювач належать зазвичай до одного семантичного поля (інтенсивність, швидкість, гучність тощо).

На відміну від адвербіала, актант-інструменталь при дієсловах фізичної дії експлікується за інших умов: репрезентуючись на синтаксичному рівні, він набуває семантичних модифікацій, що сприяє специфікації загального пропозитивного змісту. Зазвичай ексکورпорація актант-інструментала надає всій синтаксичній конструкції допустового або уточнювального значення, пор.:

Інкорпорований актант	Ексکورпорований актант
<i>А він, дитя предвічне, лежав у яслах і з лагідною усмішкою дивився на людей</i> (М. Старицький)	<i>Сивий кобзар незрячими очима дивився на юрбу</i> (М. Старицький).
<i>Горовенко копав грядки на квітки</i> (О. Кониський).	<i>Своїми руками копав я траншеї</i> (П. Воронько).

Проте модифікація семантики експлікованого інструментала і загалом висловлення відбувається не завжди: мовний матеріал засвідчує випадки, за яких дієслово відкриває позиції для актанта, не ускладненого жодними атрибутивними чи кванторними семами, попри те, що саме дієслово вже включає в себе цей самий інструмент, як-от: *ходить ногами, побачити очима, взяти руками, понюхати носом*. Таку ексکورпорацію називають тавтологічною, аналогічно до орудного тавтологічного, виділеного в російській мові О. Пешковським [10, с. 280], наприклад: *А Гриць ходив ногами по землі* (Л. Костенко); *Софі похололими вухами чує, як голос принцеси стає тихий, ледве чутний, тьмяний* (В. Винниченко). Аналізовані випадки ексکورпорації актанта трапляються передусім у художньому стилі, а також у розмовному мовленні. Це явище має виразне стилістичне маркування і відповідно до цієї властивості застосовується як спеціальний прийом увиразнення змісту в художньому тексті.

Загалом семантична інкорпорація актантів і поширювачів до структури значення дієслівного предиката є тим явищем в українській мові, яке засвідчує своєрідну семантичну дистанцію між дією і її якісною характеристикою – засобом виконання, способом реалізації, інтенсивністю і под. Чим меншою є ця семантична відстань, тим більшою є ймовірність інкорпорації, ексکورпорація ж уможливується дедалі більшим дистанціюванням сем і їхньою актуалізацією на формально-синтаксичному рівні.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Анохина М.А. Семантическая инкорпорация как один из способов реализации когнитивной модели глагола (на материале английского языка) / М.А. Анохина // Ползуновский вестник. – 2006. – № 3. – С. 73–82.
2. Афанасьева О.Ю. Глаголы с инкорпорированным обстоятельством образа действия в английском языке и семантическая редупликация (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. на соиск. наук. степени канд. филол. наук / О.Ю. Афанасьева. – Челябинск, 1991. – 15 с.
3. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е.С. Кубрякова // Логический анализ языка : Модели действия. – М.: Наука, 1992. – С. 84–90.
4. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія]/ Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
5. Мещанинов И.И. Агглютинация и инкорпорирование / И.И. Мещанинов // Вопросы языкознания, 1962. – № 5. – С.24-31.
6. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : [монографія] / Арто Мустайоки. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
7. Падучева Е.В. Глаголы действия : толкование и сочетаемость / Е.В. Падучева // Логический анализ языка : Модели действия. – М.: Наука, 1992. – С. 69–77.
8. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики : [монографія] / Елена Викторовна Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
9. Панфилов В.З. К вопросу об инкорпорировании : На материале нивхского (гиляцкого) языка / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1954. – № 6. – С. 6–27.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении : [монографія] / Александр Матвеевич Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 516 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. кол. І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.1–11.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер ; [пер. с франц.]. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.

13. Уфимцева А.А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики : [монография]/ Анна Анфилофьевна Уфимцева. – [2-е изд., стер.] – М. : УРСС, 2002. – 240 с.
14. Шишкина И. П. Глаголы с инкорпорированными актантами в современном немецком языке / И.П. Шишкина // Взаимодействие грамматических категорий в языке и речи. – Вологда : Русь, 1996. – С. 74–75.
15. Gruber J.S. Lexical Structures in Syntax and Semantics / J.S. Gruber. – Amsterdam : North-Holland, 1976. – 375 p.

Статья посвящена явлению семантической инкорпорации в украинском языке; выявлению механизмов включения актантов в содержательную структуру глагольного предиката действия; описанию глагольных лексем, способных к инкорпорации таких актантов, как инструмент и способ действия.

Ключевые слова: действие, глагол, предикат, актант, инструмент, сема, инкорпорация.

The article is devoted to the phenomenon of semantic incorporation in Ukrainian language; to finding out of mechanisms of including of aktants to the significant structure of verbal predicate of action; to description of verbal lexemes, which are able to the incorporation of such aktants, as an instrument and method of action.

Key words: action, verb, predicate, aktant, instrumental, sema, incorporation.

УДК 811.161.2'367

*Н. В. Слобода*

### **МОДИФІКАЦІЇ ВАЛЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ПРЕДИКАТІВ ЯК РІЗНОВИД ГРАМАТИЧНОЇ МЕТАФОРИ**

У статті проаналізовано випадки нетипового сполучення предикатів із суб'єктними, об'єктними та інструментальними синтаксемами. Розглянуто приклади поновлення первинних валентних зв'язків у предикатах, виражених фразеологізмами і стертими метафорами.

Ключові слова: предикат, субстанціальна синтаксема, граматична метафора.

У сучасній лінгвістиці серед найбільш активно досліджуваних мовних явищ залишається метафора – засіб, який постійно збагачує мову, виявляючи її невикористовувані можливості. Традиційно метафора співвідноситься з лексичним рівнем мови і розглядається як використання назв однієї сфери для позначення іншої, подібної, що спричиняє лексичну несполучуваність слів. В останні десятиліття увагу дослідників привернула також граматична метафора. Цьому терміну даються різні тлумачення [Т, 15], але більшість із них зводиться до використання граматичних форм у невласливих їм контекстах, перенесення граматичної форми з одного виду відношень на інший [Т, 15; Ш, 51].

До дослідження різних аспектів граматичної метафори зверталися Б. Г. Бобильов [1], О. О. Тараненко [Т], Є. Й. Шендельс [Ш]. Увагу мовознавців сконцентровано на перерозподілі суб'єктно-об'єктних функцій відмінків, видо-часових відмінностях дієслів, переносі категорій модальності, а також на інших морфологічних і синтаксичних категоріях, перетин яких є джерелом виникнення граматичних метафор.

Однак, крім власне перенесення граматичних форм в інший контекст, переважно «граматична метафоризація супроводжується лексичною» [1, 70]. Тому особливу увагу привертають метафори, пов'язані з трансформацією семантики слова як на лексичному рівні, так і на граматичному. «Недостатньо констатувати синтаксичність метафори – важливий характер контексту: незвичайне синтаксичне оточення, порушення звичної валентності, встановлення нових валентних зв'язків» [Ш, 49], – вважає Є. Й. Шендельс. Семантико-синтаксична сполучуваність слів пов'язана, у першу чергу, з валентністю предиката, тобто з його здатністю «мати певне число відкритих позицій, які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи» [2, 41]. Якщо ж та чи інша субстанціальна синтаксема, лексично і граматично не поєднана з предикатом, вводиться у речення, вона розширює валентну структуру предиката і змінює характер його сполучуваності, реалізуючи лексико-граматичну метафору. Зупинимося на випадках таких модифікацій, широко представлених у поезії шістдесятників.

Значний інтерес становлять дієслівні предикати, що не мають лівобічної валентності. І. Р. Вихованець зазначає: «В українській мові наявна специфічна група предикатів типу *розвидняється, світає, вечоріє, смеркає*, при яких не маємо лексично вираженої суб'єктної синтаксеми. Такі предикати можна розглядати як синтаксичний варіант одновалентних дієслів. Вони становлять обмежену групу і звичайно позначають атмосферні стани природи: *Вечоріє; Смеркло*. Відсутність лексично вираженого суб'єкта стану при вказаних предикатах можна пояснити, очевидно, тим, що вони передають особливі стани всеохоплюючого характеру. Ці стани